

PROBLEMI AGRARNE REFORME I EKONOMSKE POLITIKE 1918—1929.

PRETHODNE ODREDBE ZA PRIPREMU AGRARNE REFORME

27. februara 1919.

I. Raskidanje kmetovskog odnosa.

1.

Kmetovski (čivčijski) odnos u Bosni i Hercegovini, zatim u novim krajevima Srbije i Crne Gore razrešuje se, a novo se stvaranje kmetovskog (čivčijskog) odnosa zabranjuje.

2.

Dosadanji kmetovi (čivčije) proglašavaju se slobodnim vlasnicima dosadanjih kmetovskih zemalja.

3.

Dosadanji vlasnici (age) dobivaju za oduzetu zemlju odštetu, koju im garantuje država.

Posebnim će se zakonom odrediti visina odštete i način kako će se ona isplatiti.

4.

U odštetu ima se uračunati i kmetovske dugovine (hak) za 1918. godinu ...

II. Raskidanje kolonatskog odnosa.

7.

Kolonatski i ostali kmetstvu slični odnosi između gospodara zemljišta i težaka u Istri, Goričkoj, Dalmaciji i drugim oblastima Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca raskidaju se saobrazno ustanovama prvog poglavlja (1—6) ovih odredaba ...

III. O razdeobi velikih poseda.

9.

Svi veliki posedi na teritoriju Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca eksproprišu se. Iz njihove površine daće se zemlje onim državljanima, koji se bave obrađivanjem zemlje, a zemlje u opšte nemaju, ili je nemaju u dovoljnoj meri, i to toliko, koliko mogu sami sa svojom porodicom obrađivati. Prvenstvo kod ove razdiobe imaju invalidi, udovice i siročad ratnika, vojnici i dobrovoljci, koji su se borili za oslobođenje i ujedinjenje Srba, Hrvata i Slovenaca. O preostaloj površini eksproprnanog zemljišta, kao i o tome, što se smatra velikim posedom u smislu ovih odredaba, odrediće se posebnim zakonom prema posedovnim i ekonomskim prilikama pojedinih krajeva.

10.

Bez obzira na ustanovu 9 proglašuju se odmah velikim posedima:

- a) sva fideikomisna dobra;
- b) svi posedi, koji imaju površinu označenu pod tačkom c), a koji su izdani pod zakup jednom zakupniku ili koji u opšte nisu ili su samo delomično obrađeni;
- c) oni posedi koji obuhvataju površinu od bar 100—500 jutara (po 1600 kvadratnih hvati) obradivog zemljišta, prema posedovnim i ekonomskim prilikama svoga kraja.

Ovi će se posedi odmah podvrći privremenoj razdiobi (14) redom od najvećeg prema sve manjem.

11.

Odšteta veloposednika za eksproprijiranu zemlju, njena visina i način odplate određiće se naknadno zakonodavnim putem a dotle se ima postupiti saobrazno 5.

12.

Bez oštete oduzimaju se ovi posedi:

- a) svi posedi habsburške dinastije i članova habsburške carske porodice;
- b) svi posedi dinastije neprijateljskih zemalja;
- c) svi posedi koji su negde darivani tuđincima za usluge učinjene habsburgovcima, a nisu do sad prešli u treće ruke .. -1

Službene novine Kraljevstva SHS, 27. februar 1919.

¹ Na ekonomskom polju, od samog početka, ujedinjena jugoslovenska država srela se sa velikom nevoljama. Spajanje teritorija sa izuzetno različitim privredno-istorijskim razvitkom, kao i stanje iz koga su pojedine jugoslovenske zemlje izašle iz prvog svetskog rata, nije moglo biti povoljna osnova za vođenje konstruktivne ekonomske politike, koja bi se sprovala uz zajedničku saglasnost „bogatih“ i „siromašnih“, tj. za nivelaciju totalno razorenih ekonomskih potencijala Srbije i Crne Gore i iscrpljene, ali fizički očuvane ekonomske baze u jugoslovenskim zemljama iz bivše Austro-Ugarske. Relativna društveno-ekonomska zaostalost svih jugoslovenskih zemalja, pa i najrazvijenije Slovenije, u odnosu na Evropu, bila je za mlade nacionalne buržoazije objektivna podsticaj za agresivnu i nezajazljivu politiku za što bržom akumulacijom na tuđi račun, ne samo u socijalnom već i u nacionalnom smislu. U tome je prednjačila naročito srpska buržoazija, koja je nastojala političkom prinudom da ukalkuliše i svoje „oslobodilačke“ troškove. Već od prvih dana zajedničkog života, pa do sloma države 1941, nisu u javnosti prestajale rasprave „šta je ko uneo“ u novu državu, ko koga pljačka, čije su železnice duže, čija je „državna imovina“ vrednija, koliko teže devizne doznake iseljenika, prihodi od turizma, poljoprivrede, industrije, rudarstva itd. U tom znaku Kraljevina je započela i razvijala svoju „ekonomsku politiku“.

Razorene[^] saobraćajne veze i valutna zbrka, zatim relativno obilje hrane u nekim delovima države, a totalna glad, kao i haranje zaraznih bolesti masovnih razmera, u drugim, učinili su da zima 1918/19. bude izuzetno teška. Privremenom narodnom predstavništvu i mnogim drugim državnim organima stizali su svakodnevno apeli za pomoć iz Dalmacije, Crne Gore, Hercegovine, Makedonije i drugih pasivnih ili ratom razorenih krajeva zemlje. Štiteći prevashodno interese buržoazije, vladina rešenja u oblasti ekonomske i socijalne politike nisu prevazilazila polovične mere i demagoške pokušaje da se stiša nezadovoljstvo radnika i seljaka. Uprkos nestašicama i gladi, vlada se opredelila za održavanje slobodne trgovine, koja se odmah izrodila u špekulaciju i bogaćenje na račun stanovništva, najviše onog iz siromašnih krajeva.

Jedna od prvih značajnijih državnih mera ekonomske politike, agrarna reforma, bila je u neposrednoj vezi sa strahom buržoazije od seljačkih nemira, koji su posle zatišja u zimu 1918/19. ponovo izbili sa samovoljnom podelom

12. avgusta 1919.

Clan 1.

Radi osiguranja ekspropriacije velikih poseda, izrečene u 9. i 10. „Prethodnih Odredaba za pripremu agrarne reforme“ od 25. februara 1919. godine, zabranjuje se otuđivanje zemljišnih poseda, koji se označuju kao veliki posedi u čl. 2. ove Uredbe, bilo kakvim pravnim poslovima među živima, pa i putem javnih, dobrovoljnih ili ovršnih dražbi, ako toga ne dozvoli Ministar za Agrarnu Reformu.

Isto se tako zabranjuje opterećivanje ovakovih zemljišnih poseda bilo kakvim gruntovnim upisima do potraživanjima koji stvarno-pravne, toli obavezne-pravne prirode. Izuzimaju se opterećenja zbog dužnih poreza i drugih javnih dažbina.

Clan 2.

Velikim posedima smatraju se u smislu ove Uredbe zemljišni posedi, koji premašuju:

a) u Goričkoj, Istri, Dalmaciji i Hercegovini pedeset hektara obradivog zemljišta (oranica, senokoša, vrtova, bostana, voćnjaka, vinograda, maslinjaka i hmeljnika) ili jednu stotinu hektara zemljišta u opšte (zajedno sa šumama i pašnjacima);

b) u Sloveniji osim Goričke, u Prekomurju i Međumurju, zatim u Hrvatskoj u čitavoj županiji Varaždinskoj, Modruško-Riječkoj i Ličko-Krbavskoj sedamdeset i pet hektara obradivog zemljišta ili dve stotine hektara u opšte;

v) u Hrvatskoj u kotarima Zagreb, Stubica, Samobor, Dugo Selo i Sv. Ivan Zelina županije Zagrebačke i u kotaru grada Zagreba, kao i u novim krajevima Crne Gore u okruzima Belopoljskom, Plevajskom, Beranskom, Kolašinskom i Pećskom, jednu stotinu hektara obradivog zemljišta ili tri stotine hektara zemljišta u opšte;

g) u Hrvatskoj u ostalom delu županije Zagrebačke i u celoj županiji Bjelovarsko-Križevačkoj, nadalje u Bosni, izuzimajući kotare nabrojene pod slovom d) jednu stotinu i pedeset hektara obradivog zemljišta ili četiri stotine hektara zemljišta u opšte;

d) u Slavoniji u županiji Požeškoj, kao i u Bosni u kotarima Novi, Prijedor, Banja Luka, Bosanska Gradiška, Derventa, Gradačac, Brčko u Bijeljina, dve stotine hektara obradivog zemljišta ili četiri stotine i pedeset hektara zemljišta u opšte;

zemlje i napadima na vlastelinska imanja u proleće 1919. godine. Pod pritiskom ovih događaja i u skladu sa ranijim proklamacijama (Narodnog vijeća SHS od 26. XI 1918. i regenta Aleksandra od 6. I 1919), demokratsko-socijalistička vlada Lj. Davidovića i V. Korača, za koju je pitanje smirivanja seljačkog nezadovoljstva bilo „pitanje opstanka građanske države“, donela je „Prethodne odredbe“

1 ° njTMa samo obavestila PNP. Ovim odredbama vlada je proglasila ukidanje postojećih i zabranu stvaranja novih kmetskih (civčijskih) odnosa, kao i kolonatskih odnosa u Istri, Dalmaciji i dr. Kmetovi su proglašeni za slobodne vlasnike zemlje, a ranijim vlasnicima — agama, obećano je obeštećenje koje je garantovala država. „Prethodne odredbe“ nagovestile su eksproprijaciju velikih poseda i njihovo davanje u zakup državljanima koji nisu imali zemlje ili im je bila nedovoljna (prvenstveno invalidima, ratnoj siročadi, vojnicima, dobrovoljcima i si.). Vlada je ubrzo izdala još dve uredbe: aprila 1919, o davanju zemlje seljacima u privremena zakup i u junu, odnosno avgustu iste godine, o zabrani otuđivanja zemljišta velikih poseda.

e) u Slavoniji u županijama Virovitičkoj i Sremskoj, zatim u opsegu Banata, Bačke i Baranje, kao i u novim krajevima Srbije, tri stotine hektara obradivog zemljišta ili pet stotina hektara zemljišta u opšte.

Jednim te istim velikim posedom smatra se pomenuta ukupna površina, makar se ona nalazila i u raznim predelima pomenutih područja, ako pripada kao svojina jednom fizičkom ili pravnom licu ili istim suvlasnicima; a i nerazvedeni supruzi smatraju se jednom osobom.

Ako se veliki posed nalazi u opsegu više oblasti, za koje se ovim članom ustanovljava razna izmera velikoga poseda, merodavna je najviša propisana izmera područja, u kojem se od velikog poseda nalazi barem trideset hektara zemljišta u opšte ...

Član 6.

Na molbu vlasnika velikog poseda ili hipotekarnog verovnika može Ministar za Agrarnu Reformu dozvoliti da se izvesna površina pod zabranu stavljenog velikog poseda, no najviše do izmere naznačeno u čl. 2. ove Uredbe izluči ispod zabrane otuđenja ili opterećenja. Tako izlučena površina uračunaće se vlasniku u onaj maksimum velikog poseda, koji će mu država ostaviti na slobodno raspoloženje nakon preuzeca ekspropriisanog imanja po državi.. ?

Službene, novine Kraljevstva SHS, 12. avgust 1919; F. Čulinović, Dokumenti, 129—130.

ZAKON O IZDAVANJU ZEMLJIŠTA VELIKIH POSEDA U CETVOROGODIŠNJI ZAKUP

20. maja 1922.

1.

Na osnovu 10 i 14. Zakona za Pripremu Agrarne Reforme ovlašćuje se Ministarstvo za Agrarnu Reformu, da do definitivne provedbe razdeobe velikih poseda preuzme u svoju upravu površine zemljišta naznačene u 3. ovoga Zakona, te da ih privremeno, na četiri godine, počevši od 1. oktobra 1920. godine pa do 30. septembra 1924. godine, izda u zakup osobama navedenim u 9. Zakona za Pripremu Agrarne Reforme, poljoprivrednim zadružnim organizacijama ili skupinama interesenata agrarne reforme.

Ovaj rok se može produživati, dok zemljište zakonitim putem ne pređe u svojinu zakupaca.

² Iako mere preduzete „Prethodnim odredbama“ nisu svuda dosledno sprovedene, one su, ipak, doprinele smirivanju seljačkog nezadovoljstva u zemlji. U septembru 1920. vlada je predvidela da se zemlja u okviru velikih poseda iadaje u četverogodišnji zakup. Težeći da pomogne seljaštvu iz nerazvijenih i siromašnih krajeva Srbije i Crne Gore, kao i iz drugih, uglavnom srpskih krajeva, a na drugoj strani, da ojača srpskim stanovništvom granične oblasti u Vojvodini, Slavoniji, Makedoniji, Kosovu i Metohiji, vlada je započela kolonizaciju ratnih dobrovoljaca dodeljujući im besplatno parcele od 3 do 5 ha u znak „državnog i narodnog priznanja“. Vladine mere u oblasti agrarne politike diskriminirale su pripadnike nacionalnih manjina, naročito onih koje nisu bile zaštićene međunarodnim konvencijama. U početku utvrđeni zemljišni maksimum od 100 do 500 jutara povećan je na 174 do 869 jutara, a postojali su i izuzeci, tzv. „supermaksimumi“. Ovom „polovičarskom“ agrarnom reformom podeljeno je oko 1,700.000 ha poljoprivrednog zemljišta. Otpori sprovođenju agrarne reforme bili su izrazito veliki od strane veleposednika, među koje su spadale i crkve. Interesantno je da su upravo na tom otporu prema merama agrarne politike, koju je sprovodila država, saradivali vrhovi katoličke i pravoslavne crkve.

2.

Ove se odredbe odnose prema načelima 10 Zakona za Pripremu agrarne reforme na velike posednike i velike zakupnike, čiji posed odnosno zakup premašuje površinu obradivog zemljišta označenog u članu 2. Zakona o zabrani otuđivanja i opterećivanja zemljišta velikih poseda.

Svrha je ovom izdavanju u četvorogodišnji zakup da se do konačnog uređenja agrarne reforme ustale posedovni odnosi i velikih posednika i siromašnih zemljoradnika kao privremenih zakupaca i da se time i jednima i drugima dade mogućnost racionalnog rada.

Kao osnov za izdvajanje zemlje u zakup, služiće oskudica zemljoradnika u zemlji, i istovremeno njihova sposobnost za valjanu obradu zemlje. Time će se pružiti prilika, da se oceni ekonomska i lična sposobnost pojedinaca za zemljoradnju, što će služiti merilom za raspodelu zemlje kod konačne provedbe agrarne reforme . . .

4.

Velikom se posedniku ostavlja na slobodno iskorišćavanje maksimum poseda naveden u 2. ovog zakona. Velikom posedniku pripada pravo, da sam izabere polovinu površine maksimuma, koji mu se ostavlja na slobodno iskorišćavanje, a pri odlučivanju o drugoj polovini treba uzeti u obzir arondaciju seoskog atara, udaljenost stanova zakupnika i arondaciju preostalog poseda. Uz površinu oranica ima se, u okviru maksimuma, ostaviti velikom posedniku nužna površina livada.

U maksimum poseda imaju se uračunati oranice, livade, voćnjaci, vinogradi i vrtovi, te ono obradivo zemljište koje je veliki posednik otuđio posle 25. februara 1919. godine. Velikom se posedniku povrhu toga ostavljaju: dvorište, perivoj i manji kompleks šuma potrebni za ogrev i građu, a u okviru maksimuma po 2. ovog zakona.

Velikom posedniku može se ostaviti površina, koja prelazi navedeni maksimum, i to na temelju obrazloženog stručnog mnjenja ekonomskog veštaka, ako je ta površina neophodno potrebna za održavanje agrarne i mlekarske industrije, za izdržavanje pepinijskih gajilišta stoke i ergela, za gajilište semena, za proizvodnju konoplje, pirinča, šećerne repe i drugog industrijskog bilja . . .

5.

Pri raspodeljivanju zemlje siromašnim zemljoradnicima postupiće se po ovim načelima:

a) zemlja jednog velikog poseda davače se prvenstveno u zakup zemljoradnicima najbližih okolišnih sela,...

6.

Dobrovoljcima će se davati zemlja prema propisima zakona o dobrovoljcima. Oskudnim dobrovoljcima davače se živi i mrtvi inventar u smislu zakona o državnom nadzoru i državnoj upravi velikih poseda.³ . .

Službene novine Kraljevstva SHS, 9. decembar 1922.

³ U drugoj etapi izvođenja agrarne reforme državna politika se izjasnila za tzv. fakultativni otkup, kojim se omogućavalo seljacima da otkupe zemlju namenjenu agrarnoj reformi, koju su jedno vreme držali u privremenom zakupu. Provizorno stanje od 1919. ukinuto je donošenjem Zakona o likvidaciji agrarne reforme od 1931. godine, kojim je zemlja, data agrarnim interesentima, priznav^v na_{t,xao} njihova svojina. Međutim, princip da zemlja pripada onome ko je i oorađuje, nije bio ni izdaleka ostvaren. Agrarna reforma je sprovedena sporo, nedosledno i s masom sprovedbenih propisa u kojima se bilo teško snalaziti.

e) u Slavoniji u županijama Virovitičkoj i Sremskoj, zatim u opsegu Banata, Bačke i Baranje, kao i u novim krajevima Srbije, tri stotine hektara obradivog zemljišta ili pet stotina hektara zemljišta u opšte.

Jednim te istim velikim posedom smatra se pomenuta ukupna površina, makar se ona nalazila i u raznim predelima pomenutih područja, ako pripada kao svojina jednom fizičkom ili pravnom licu ili istini suvlasnicima; a i nerazvedeni supruzi smatraju se jednom osobom.

Ako se veliki posed nalazi u opsegu više oblasti, za koje se ovim članom ustanovljava razna izmera velikoga poseda, merodavna je najviša propisana izmera područja, u kojem se od velikog poseda nalazi barem trideset hektara zemljišta u opšte ...

Član 6.

Na molbu vlasnika velikog poseda ili hipotekarnog verovnika može Ministar za Agrarnu Reformu dozvoliti da se izvesna površina pod zabranu stavljenog velikog poseda, no najviše do izmere naznačeno u čl. 2. ove Uredbe izluči ispod zabrane otuđenja ili opterećenja. Tako izlučena površina uračunae se vlasniku u onaj maksimum velikog poseda, koji će mu država ostaviti na slobodno raspoloženje nakon preuzeca ekspropriisanog imanja po državi.. ?

Službene, novine Kraljevstva SHS, 12. avgust 1919; F. Čulinović, Dokumenti, 129—130.

ZAKON O IZDAVANJU ZEMLJIŠTA VELIKIH POSEDA U ČETVOROGODIŠNJI ZAKUP

20. maja 1922.

1.

Na osnovu 10 i 14. Zakona za Pripremu Agrarne Reforme ovlašćuje se Ministarstvo za Agrarnu Reformu, da do definitivne provedbe razdeobe velikih poseda preuzme u svoju upravu površine zemljišta naznačene u 3. ovoga Zakona, te da ih privremeno, na četiri godine, počevši od 1. oktobra 1920. godine pa do 30. septembra 1924. godine, izda u zakup osobama navedenim u 9. Zakona za Pripremu Agrarne Reforme, poljoprivrednim zadružnim organizacijama ili skupinama interesenata agrarne reforme.

Ovaj rok se može produživati, dok zemljište zakonitim putem ne pređe u svojinu zakupaca.

² Iako mere preduzete „Prethodnim odredbama“ nisu svuda dosledno sprovedene, one su, ipak, doprinele smirivanju seljačkog nezadovoljstva u zemlji. U septembru 1920. vlada je predvidela da se zemlja u okviru velikih poseda r/ daje u četvorogodišnji zakup. Težeći da pomogne seljaštvu iz nerazvijenih i siromašnih krajeva Srbije i Crne Gore, kao i iz drugih, uglavnom srpskih krajeva, a na drugoj strani, da ojača srpskim stanovništvom granične oblasti u Vojvodini, Slavoniji, Makedoniji, Kosovu i Metohiji, vlada je započela kolonizaciju ratnih dobrovoljaca dodeljujući im besplatno parcele od 3 do 5 ha u znak „državnog i narodnog priznanja“. Vladine mere u oblasti agrarne politike diskriminacije su pripadnike nacionalnih manjina, naročito onih koje nisu bile zaštićene međunarodnim konvencijama. U početku utvrđeni zemljišni maksimum od 100 do 500 jutara povećan je na 174 do 869 jutara, a postojali su i izuzeci, tzv. „supermaksimumi“. Ovom „polovičarskom“ agrarnom reformom podeljeno je oko 1,700.000 ha poljoprivrednog zemljišta. Otpori sprovođenju agrarne reforme bili su izrazito veliki od strane veleposednika, među koje su spadale i crkve. Interesantno je da su upravo na tom otporu prema merama agrarne politike, koju je sprovođila država, saradivali vrhovi katoličke i pravoslavne crkve.

2.

Ove se odredbe odnose prema načelima 10 Zakona za Pripremu agrarne reforme na velike posednike i velike zakupnike, čiji posed odnosno zakup premašuje površinu obradivog zemljišta označenog u čl. 2. Zakona o zabrani otuđivanja i opterećivanja zemljišta velikih poseda.

Svrha je ovom izdavanju u četvorogodišnji zakup da se do konačnog uređenja agrarne reforme ustale posedovni odnosi i velikih posednika i siromašnih zemljoradnika kao privremenih zakupaca i da se time i jednima i drugima dade mogućnost racionalnog rada.

Kao osnov za izdvajanje zemlje u zakup, služiće oskudica zemljoradnika u zemlji, i istovremeno njihova sposobnost za valjanu obradu zemlje. Time će se pružiti prilika, da se oceni ekonomska i lična sposobnost pojedinaca za zemljoradnju, što će služiti merilom za raspodelu zemlje kod konačne provedbe agrarne reforme . . .

4.

Velikom se posedniku ostavlja na slobodno iskorišćavanje maksimum poseda naveden u 2. ovog zakona. Velikom posedniku pripada pravo, da sam izabere polovinu površine maksimuma, koji mu se ostavlja na slobodno iskorišćavanje, a pri odlučivanju o drugoj polovini treba uzeti u obzir arondaciju seoskog atara, udaljenost stanova zakupnika i arondaciju preostalog poseda. Uz površinu oranica ima se, u okviru maksimuma, ostaviti velikom posedniku nužna površina livada.

U maksimum poseda imaju se uračunati oranice, livade, voćnjaci, vinogradi i vrtovi, te ono obradivo zemljište koje je veliki posednik otuđio posle 25. februara 1919. godine. Velikom se posedniku povrh toga ostavljaju: dvorište, perivoj i manji kompleksi šuma potrebni za ogrev i građu, a u okviru maksimuma po 2. ovog zakona.

Velikom posedniku može se ostaviti površina, koja prelazi navedeni maksimum, i to na temelju obrazloženog stručnog mnjenja ekonomskog veštaka, ako je ta površina neophodno potrebna za održavanje agrarne i mlekarske industrije, za izdržavanje pepinijerskih gajilišta stoke i ergela, za gajilište semena, za proizvodnju konoplje, pirinča, šećerne repe i drugog industrijskog bilja . . .

5.

Pri raspodeljivanju zemlje siromašnim zemljoradnicima postupiće se po ovim načelima:

a) zemlja jednog velikog poseda davaće se prvenstveno u zakup zemljoradnicima najbližih okolišnih sela, . . .

6.

Dobrovoljcima će se davati zemlja prema propisima zakona o dobrovoljcima. Oskudnim dobrovoljcima davaće se živi i mrtvi inventar u smislu zakona o državnom nadzoru i državnoj upravi velikih poseda.³ . .

Službene novine Kraljevstva SHS, 9. decembar 1922.

³ U drugoj etapi izvođenja agrarne reforme državna politika se izjasnila za tzv. fakultativni otkup, kojim se omogućavalo seljacima da otkupe zemlju namenjenu agrarnoj reformi, koju su jedno vreme držali u privremenom zakupu. Provizorno stanje od 1919. ukinuto je donošenjem Zakona o likvidaciji agrarne reforme od 1931. godine, kojim je zemlja, data agrarnim interesentima, priznobraTX_a0 nj.lh°7.a sv°jina. Međutim, princip da zemlja pripada onome ko je i nedo«Jäf ni;je ni izdaleka ostvaren. Agrarna reforma je sprovedena sporo, U_{no} 1 s masom sprovedbenih propisa u kojima se bilo teško snalaziti.

Crkvama i bankama ostavljeni su posedi preko određenog maksimuma. Davanje odštete ranijim vlasnicima pogadalo je interese bivših kmetova, jer su bili dužni da snose deo nadoknade. Agrarni maksimum se sve više povećavao: od prvobitnih 57 do 288 ha. Zadržani su i neki latifundijski posedi. Ipak, agrarnom re, formom likvidirano je u najvećem delu strano vlasništvo (Nemaca, Mađara, Italijana i drugih) nad velikim posedima, što je bila jedna od njenih značajnih posledica.

Nerazvijena industrija nije uspevala da apsorbuje višak nezaposlenog stanovništva koje je na selu životarilo i pretvaralo se u jeftinu radnu snagu po rudnicima, za sezone poljoprivredne radove i odliv u inostranstvo. Smatra se da je godišnje oko 30.000 seljaka odlazilo preko granica Kraljevine SHS u svropske zemlje i SAD, da ih je 445.000 služilo ili nadničilo na poljoprivrednim dobrima bogatih posednika, a oko 3 miliona tražilo posao, predstavljajući tzv. Eluktuirajuću radnu snagu. U Kraljevini SHS 1921. godine živelo je od poljoprivrede 8040/0, a 1931. 77,3% ukupnog stanovništva. Prema posedovnoj strukturi 67,8% stanovništva nalazilo se na gazdinstvima manjim od 5 ha i posedovalo je svega 28/0 od ukupne zemljišne površine. S obzirom na to da je severno od Save postojala relativno razvijena poljoprivreda, organizovana na kapitalistički način, a južno od nje nerazvijena, feudalna ili polufeudalna, agrarna reiorma je objektivno značila u jednom delu države likvidaciju feudalnih odnosa, a u drugom smanjenje velikih kapitalističkih poseda, ali ne i njihovo ukidanje. [u pogledu poljoprivredne tehnike, razlike između severnih i južnih krajeva remi je bile su velike: dok je na severu, posebno u Vojvodini, poljoprivreda razbijana na kapitalističkim osnovama, sa modernim poljoprivrednim mašinama, iotle je u južnom delu države još uvek dominirala srednjovekovna tehnika, tj, irveni plug. Modernija poljoprivredna tehnika ubrzo je počela da osvaja veći prostor zemlje, ali uglavnom krupnije posede. Tako je, na primer, u periodu 1920—1925. broj skupljih poljoprivrednih mašina (sejalica, kosačica i dr.) znatno porastao. Za period 1920—28. bilo je usled velikog izvoza karakteristično stalno opajanje govedarstva u svim krajevima zemlje (izuzev Dalmacije), a naročito u Srbiji.

⁴ Posle ujedinjenja u Kraljevini SHS do 1929. ni jedna vlada, od ukupno ;7 sa 123 ministra, nije uspela da oformi bilo kakav celovit privredno-finansijski rogram, čijim bi se sistematskim sprovođenjem obezbedila organizovana r rivredia i budžetska politika. Česte promene ministara, njihova nestručnost i nagašeno zastupanje parcijalnih stranačkih interesa, onemogućavali su sve do uvolenja diktature donošenje najvažnijih privrednih zakona. Političkim odlukama TŠena je krajnja centralizacija javne uprave i privrednih javnih funkcija uz :normno jačanje činovničkog aparata, što je, u praksi, još više došlo do izražajaa ;a uvođenjem oblasnih samouprava. U obezbeđivanju prihoda za svoje velike >oradne potrebe, država nije birala sredstva za pronalaženje finansijskih izvora, >ritisnuta povećavanjem rashoda i inflacijom, ona se zaduživala kod Narodne >anke, raspisala je odmah jedan unutrašnji zajam, a zaključila je i dva spoljna :ajma u dolarima, zatim jedan robni zajam u naturi, koristila je reparacije, lije odgovarala obavezama prema privatnim licima itd.

U teškim finansijskim uslovima bili su izrađeni samo završni računi 25a 924/5, 1925/6. i 1927/8. godinu. Zaključno sa budžetom za 1928/29. godinu Kraljevina SHS utrošila je za državne potrebe preko 90 milijardi dinara, a pokazan e utrošak putem završnih računa samo za 3 godine. Sve do budžeta 1926/7. reovladivao je vrlo nepopularan i nepovoljan sistem finansiranja putem dvaestina. Iskazani suficiti ostvarenih prihoda teško se mogu prihvatiti kao tačni, ;r su državni rashodi, pre svega, zbog održavanja skupog birokratskog aparata, ao i raznih zloupotreba, stalno rasli. Pokriće budžetskih rashoda vršeno je, pre rega, iz povećanja neposrednih i posrednih poreza, od državnih preduzeća (koja u u 1926/27. davala 27,58Vo, a u 1928/29. i celih 38,84/o godišnjeg državnog bužeta), zatim od državnih monopola i drugih prihoda.

Svoje finansijske potrebe država je zadovoljavala i vanbudžetskim sredstvima, među kojima su do 1929. bili najznačajniji: krediti kod Narodne banke a konverziju krunskih novčanica, za potrebe obrtnog kapitala i vanrednog kredita do 1922 (ukupno nešto više od 4 milijarde dinara); unutrašnji železnički ajam od 500 miliona din.; tzv. Blerov zajam iz 1922. u iznosu od 100 miliona blara (koji je samo delimično iskorišćen); francuski zajam od 300 miliona frakaa, zatim prihodi od reparacija, od likvidacije zlatne podloge Austro-Ugarske anke (oko 350 miliona deviznih dinara) i dr. Ukupan iznos vanbudžetskih pri-

KRETANJE DRŽAVNIH RASHODA I PRIHODA⁴

Red. broj	Budžetske godine	Za koje vreme	izvršeni rashodi Dinara	Bužetom predviđeni rashodi Dinara	Ostvareni prihodi Dinara	Budžetom predviđeni prihodi Dinara
1	2		4	5	6	7
1	1919 (5/12)	1 januara do 31 maja 1919 g.	458,059.229.—	649 300.279.—	163,916.931 —	89,300.279.—
2	1919/20 (p. d.)	1 juna 1919—31 maja 1920 g.	2.012,748.068.—	2.440,503.352.—	860,633.661—	715,078.182.—
3	1920/21 (b)	1 juna 1920—31 maja 1921 g.	3j631,925.279.—	4.825,356.543^	2.902 387.557.—	3.884,177.798.—
4	1921/22 (7/12)	1 juna do 31 decembra 1911 g.	2.561,586.626.—	3J001,457.983.—	2.536,792.266.—	2.265,770.382.—
5	1922 (7/12)	1 januara do 31 jula 1922 g.	2.789,059.231.—	2.600,412.158.—	2.536,273.674.—	2265,770.382.—
6	1922/33 (b) <11/12)	1 avgusta 1922 do 30 juna 1923 g.	6.125,131.888—	6-356,714.311.—	6.484,017.403.—	6357,034.625.—
7	1923 (9/12)	1 jula 1923 do 31 marta 1924. g.	6.375,970.191—	6.100,948.072—	7.413,811.526.—	5-201,210.148.—
8	1924/25 z. r.	1 aprila 1924 — 31 maja 1925 g.	10.540,296.203—	11.725,741.322—	10.838,448.358.—	10.405,000.000.—
9	1925/26 z. r.	1 aprila 1925 — 31 marta 1926 g.	11.777,190.023—	12.356,366.220—	12.063,781.345.—	10.405,000.000.—
10	1926/27 z. r.	1 aprila 1926 — 31 marta 1927 g.	11.592,633.639—	13.019,801.779—	11.606,284.606—	12.504,000.000.—
11	1927/28 (b).	1 aprila 1927 — 31 marta 1928 g.	11.081,715.967—	12083,371.606—	10.934,001.488—	11.477,570.000.—
12	1928/29 (b).	1 aprila 1928 — 31 marta 1929 g.	—	11.629,794.000—	—	11.592,794.000.—
13	1929/30 (b).	1 aprila 1929 — 31 marta 1930 g.	—	12.464,474.912—	—	12.464.474.912.—

1 jula	1919	godine	50.25	šv. franaka	za	100	dinara
1 januara	1920	“	23.36	“	“	“	“
1 jula	“	“	35.72	“	“	“	“
1 januara	1921	“	17.09	“	“	“	“
1 jula	“	“	15.63	“	“	“	“
1 januara	1922	“	7.49	“	“	“	“
1 jula	“	“	6.71	“	“	“	“
1 januara	1923	“	5.65	“	“	“	“
1 jula	“	“	6.17	“	“	“	“
1 januara	1924	“	6.45	“	“	“	“
1 jula	“	“	6.55	“	“	“	“
1 januara	1925	“	7.93	“	“	“	“
1 jula	“	“	9.02	“	“	“	“
Prosečan	1926	“	9.13	“	“	“	“
Prosečan	1927	“	9.13	“	“	“	“
Prosečan	1928	“	9.13	“	“	“	“

N. Popović — D. Mišić, *Naša domaća privreda*, Beograd, 1929, 31.

hoda do završnog računa 1928/29. iznosio je oko 10 milijardi dinara, dok su dugovanja države za isto vreme narasla na 800 miliona dinara. Zadovoljenje državnih potreba iz vanbudžetskih prihoda smanjilo je u priličnoj meri poresko opterećenje stanovništva. Ipak su posredni i neposredni porezi, koji su do 1928/29. iznosili preko 50 milijardi dinara, bili glavni prihodi države. Postojeća politika preteranog poreskog opterećenja, koja je počela da slabi tek od 1926. godine, onemogućavala je brži razvoj privrede. Uvođenje oblasnih samouprava, zbog njihove slabe finansijske situacije, partijskih borbi i težnje da svaka oblast postane zasebno poresko, privredno, pa čak i carinsko područje, nije delovalo pozitivno na privredni razvoj zemlje. Tome je doprineo i prenatrpan nadzor i interes države da prvenstveno zaštiti svoje interese u pogledu finansijske i fiskalne politike.

Slabom privrednom položaju nove države pored opšteg haosa u saobraćaju i vezama među pojedinim krajevima zemlje, u velikoj meri doprinosilo je i potpuno paralisano bankarstvo. Stoga je jedna od prvih mera ekonomske politike bilo uređenje valutnog pitanja, tj. utvrđivanje jedinstvenog platežnog i monetarnog sistema. Opređenje da zajednička valuta bude dinar imalo je, pored „političke simbolike“ i svoje važne ekonomske razloge. I pored toga što je u okupiranoj Srbiji 1914—1918. dinar prisilno devalviran i zatim potpuno istisnut iz prometa, u Švajcarskoj on je imao bolji kurs od krune za sve vreme rata. Okupator je žigosanjem dinarskih novčanica u zemlji praktično doprineo da se onemogućući špekulacija sa tim dinarima u inostranstvu. Zahvaljujući toj činjenici, kao i interventnim kreditima koje je pri kraju rata Narodna banka Srbije dobila od saveznika, dinar je u zajedničku državu ušao sa očuvanom stabilnošću. Ovaj neobično važan podatak potvrđuje i elaborat slovenačkog finansijskog eksperta dr Milka Brezigara, koji je sačinjen po nalogu slovenačke Narodne vlade na osnovu analize odnosa krune i dinara prema stranoj valuti na berzama poznatih evropskih finansijskih centara. Na sednicama Privrednog odelaka Narodnog sveta u Ljubljani 21. i 22. oktobra 1918. dr Brezigar je istakao u svom ekspozeu o valutnom pitanju da je realan odnos razmene dinar—kruna 24 dinara za 100 kruna ili čak 15 dinara za 100 kruna, tj. odnos 1:6.6. Istovremeno dr Brezigar je insistirao da se žigosanje kruna sprovede odmah kako bi se sprečila očigledna inflacija koja nastaje usled špekulacija velikih razmera sa krunama. Slovenačke političke vođe i pored ovog saznanja insistirali su na razmeni 1:1.

KRETANJE NEPOSREDNIH POREZA PO POKRAJINAMA «

Pokrajine	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	Svega
1) Hrvatska i Slavonija	19,442,375	36,911,030	117,582.182	145,587.311	229,633.806	289,910.802	383,138.212	415,780.577	355,136.302	343,455.275	2.336,077.917
2) BosDa i Hercegovina	16,665.820	32,807.035	62,563.596	68,055.158	184,411.935	220,727.275	246,922.757	220,342.591	219.063.120	203,034.462	1.474,583.749
3) Vojvodina	18,488.241	29,065.596	132,757.004	128,561.335	277,811.021	363,178.627	524,642.257	490,370.063	412,428.837	456,391.519	2.867.694.481
4) Slovenačka	17,735.158	27,213.288	77,140.948	92,546.011	173,610.891	190,438.719	295,263.755	226,083.384	227,825.911	205,198.520	1.526,550.585
5) Dalmacija	1,151.026	2,620.208	9,194.841	18,595.325	33,629.549	39,380.499	54,948.374	57,793.204	55,271.649	58,548.248	331,132.923
6) Srbija i Crna Gora	12,914.000	44,482.284	121,186.687	134,726.217	284,080.697 j	342,201.599	394,636.610	429,522.296	443,262.157	507,663.258	2.714.675.785
Ukupno u državi	86,396.622	166,089,473 j	520,425.259	622,065.359	1,183,177JV2	1,446,337.524	1,899,551.947	1,839,592.118	1,712,987.972	1,774,091.284	11,250,715.440

Posle sastanka finansijskih eksperata u Narodnom vijeću SHS u Zagrebu početkom novembra, i razgovora u Ljubljani u Narodnom svetu 13. novembra 1918, zatim odluke Čeha na monetarnoj konferenciji u Beču krajem ovog meseca da emituju umesto kruna vlastiti novac, kao i proglašenje ujedinjenja 1. decembra 1918, valutnom pitanju se moralo konačno prići sa praktične strane. U januaru 1919. dr Brezigar se vratio iz inostranstva gde je po nalogu jugoslovenskog ministarstva finansija proučavao problem valutne politike. On je u svojim saopštenjima upozoravao da Antanta neće rešavati finansijska pitanja Kraljevine SHS, pogotovu ne problem zajmova koje su „prečanski“ krajevi uplaćivali Austro-Ugarskoj za vođenje rata 1914—1918. Isto tako, naglašavao je dr Brezigar, Jugoslavija će morati sama da nalazi pokriće za gomile austrougarskih kruna koje cirkulišu u državi i sa kojima se špekuliše. I, kako je dr Brezigar predviđao, zbog svih ovih nerešenih pitanja doći će do političkog sukoba između pokrajina bivše Države SHS i „Stare Srbije“. To se i dogodilo. Odluka o razmeni kruna—dinar 4:1, kao i o žigosanju kruna, bila je prva antisrpska i antijugoslovenska parola koju je „prečanska“ buržoazija lansirala odmah posle stvaranja zajedničke države.

Zakonom o Narodnoj banci SHS već od 1. februara 1920. ova ustanova je preuzela finansijske poslove na celokupnoj teritoriji države. Opočelo je i preuzimanje filijala Austrougarske narodne banke, što je trajalo do juna 1931. Banka je prišla likvidaciji cirkulacije različitih valuta u zemlji (kruna, dinar, perper, lev, marka). Žigosanjem austrougarskih kruna započetim 25. decembra 1918, a završenim 31. januara 1919, utvrđeno je da u zemlji kruži 5.323 miliona kruna. Vrednost ove valute najbolje ilustruje podatak da je ukupna cirkulacija novca Austrougarske banke iznosila 1914. 2.493 miliona kruna, a krajem 1918. čak 52 milijarde kruna.

Usled špekulacija sa falsifikovanjem žigova i ubacivanjem velikih količina kruna u zemlju od 26. novembra 1919. pa do 11. januara 1920, prišlo se markiranju već žigosanih kruna, pri čemu se, po ugledu na čehoslovačku, odbijalo 20% od svake novčanice i omogućavalo da se tim odbitkom plate poreska dugovanja. Ukupna svota markiranih kruna iznela je 5.686,606.730, što znači da je bilo za 363,606.730 kruna više nego prilikom žigosanja. Sve te špekulacije prekinute su odlukom vlade i parlamenta o razmeni 4:1 i sa 1. februarom 1920. definitivno je kruna izbačena iz prometa. Zamena perpera, leva i drugih valuta prošla je bez većih problema. Unifikacija valute u Kraljevini SHS izvršena je krajem 1921. I pored svih nespornosti i političkih sumnjičenja, ostala je činjenica da su imaoći kruna u Kraljevini SHS prošli znatno bolje od onih imaoća u Austriji i Mađarskoj.

Sve ove valutne nevolje u koje je zapala Kraljevina SHS (inflacija, nestabilnost, prelivanje društvenog bogatstva usled finansijskih špekulacija iz nerazvijenih u razvijene krajeve zemlje i si.), trajale su, uglavnom, do januara 1923, kada dinar izlazi iz krize i postaje, naročito od 1925. do 1931, stabilna valuta. Tome je u velikoj meri, pored privrednog poleta, doprinela ravnoteža u državnim rashodima i prihodima koja je prvi put dostignuta u budžetu za 1923/24. godinu, kao i vezani sistem devizne trgovine pomoću koga je Narodna banka postala gospodar berze otkupom 1/3 deviza od izvoznika za račun države.

⁶ Sa ulaskom u zajedničku državu krajem 1918. stvoreni su uslovi za funkcioniranje zajedničkog jugoslovenskog tržišta. Njega je, međutim, usled nepovoljnih tradicionalnih ekonomskih usmerenja i nedostatka međusobnih veza, a pogotovu onih saobraćajnih između severa i juga zemlje, tek trebalo stvarati. Slovenija, Hrvatska, kao i neki drugi krajevi u zemljama bivše Austro-Ugarske, ušli su u novu državu, za razliku od onih zemalja koje su bile okupirane, privredno očuvane. Međutim, nacionalne buržoazije tražile su jednake uslove u investicijama, snabdevanju, poreskoj politici itd. Jugoslovenske vlade i parlament, u kojima je dominirala politička volja srbijanske većine, donosili su odluke koje su prvenstveno vodile računa o obnovi ratom razorenih i privredno zaostalim krajevima, što je i izazvalo nezadovoljstvo kod opozicionih stranaka, naročito u Hrvatskoj i Sloveniji. Počev od prosvetne pa do poreske politike, država je

primenjivala mnoge sistemske zakone bivše Kraljevine Srbije, a svojom privrednom politikom jačala je centralizam. On je bio jedino političko usmerenje ka konsolidaciji tek stvorene države, u kojoj je u svim njenim oblastima života bilo nebrojeno praktičnih razloga za nesporazume, a samo nekoliko načelnih, idejnih i političkih pogleda, za zajedništvo i saradnju. Kao jedna od karakteristika odnosa vladajuće velikosrpske politike prema zahtevima „prećanske“ buržoazije bilo je, na primer, odlučno odbijanje isplata austro-ugarskih vojnih zajmova, kojima su, dobrim delom, finansirane ratne operacije protiv Srbije i Crne Gore, a, na drugoj strani, vrlo brzo regulisanje penzija vojnim invalidima bivše austro-ugarske vojske.

Jedno od najosetljivijih pitanja sa kojim se suočila nova država bio je problem izgradnje novog, jedinstvenog poreskog sistema. U jugoslovenskim zemljama Austro-Ugarske postojala su tri različita poreska sistema: u Sloveniji i Dalmaciji austrijski, mađarski u Hrvatskoj, Slavoniji i Vojvodini, i poseban „bosanski“ u Bosni i Hercegovini. Ako se ovima dodaju zasebni poreski sistemi u Srbiji i Crnoj Gori, znači da je nova država posle osnivanja imala praktično pet poreskih sistema, sa kojima je trebalo da započne svoju egzistenciju. Od juna 1921. Srpski poreski zakon proširen je na Crnu Goru, ali to nije znatnije ublažilo zatečene neravnomernosti u podeli poreskih opterećenja koje je, u sukobima nacionalnih i stranačkih interesa, buržoazija sve više isticala kao glavni razlog za nesporazume. Iz političkih i fiskalnih razloga traženo je što hitnije izjednačenje zakonodavstva da bi se sprečio postojeći haos u poreskoj politici.

Vidovdanski ustav je u čl. 116. odredio osnove poreske politike, ali ona nije mogla brzo da se sprovede, jer su, između ostalog, bile uništene i mnoge poreske knjige u ratom razorenim krajevima. Država je u prvi mah prišla korekciji postojećih propisa, povećanju izvesnih poreskih stopa, zavođenju novih poreza i uvođenju opšteg vanrednog prireza. U tom pravcu, uporedo sa radom na unifikaciji zakonodavstva, bila je usmerena politika neposrednih poreza do 1925. Naime, ministri finansija M. Ninčić i V. Janković pokušali su da poprave veliki budžetski deficit 1919. god. porezima na ratne dobitke i povećanjem carinskih stopa; K. Stojanović je 1920—1921. proširio invalidski porez bivše Kraljevine Srbije na čitavu državu i uveo porez na poslovni promet, koji je K. Kumanudi ozakonio fu januaru 1922. Da bi se kod poreza na zemlju u oblastima sem Srbije i Crne Gore poreske osnovice, utvrđene za vreme Austro-Ugarske, „dovele u sklad sa devalvacijom krunice“, Finansijskim zakonom za 1920/21. godinu one su podignute na četvorostruki, odnosno trostruki iznos. M. Stojadinović je ojačao državne prihode zavođenjem „privremenog“ vanrednog državnog prireza u iznosu od oko 30% na sve postojeće neposredne poreze i dotadašnje državne prireze sa malim izuzecima za god. 1924/25.

I pored svih preduzetih mera u periodu 1919—1924. neposredni porezi činili su samo 7,6% državnog budžeta. Od 1922. započet je rad na unifikaciji poreskog zakonodavstva, pa je Direkcija neposrednih poreza izradila tabelu po kojoj je poresko opterećenje po glavi stanovnika za 1919—1921. za pojedine krajeve bilo: u Hrvatskoj 47,7 din.; u BiH 44,47 din.; Srbiji (u predratnim granicama) 57,45 din.; Sloveniji 62,98 din. itd. Postojeća nejednaka poreska opterećenja u pojedinim jugoslovenskim zemljama korišćena su za grube političke obračune, jer su podaci o njima bili netačni, često falsifikovani i zloupotrebljavani. Tek je Zakonom o neposrednim porezima, izglasanim na sednici Narodne skupštine 7. februara 1928. i njegovim stupanjem na snagu od 1. januara 1929. uneto više reda u poresku politiku države. Međutim, treba istaći, da je ovaj zakon, izglasan pod parolom unificiranja različitih poreskih sistema, sankcionisao poresku reformu koja je za realan efekat imala ignorisanje socijalnih potreba društva, a jačanje materijalne osnove države i njenih organa.

Do sloma države „poresko pitanje“ u političkim obračunima među nacionalnim buržoazijama u zemlji bilo je u centru pažnje. U međusobnim optužbama dominirala je parola o bezobzirnoj eksploatatorskoj poreskoj politici koju je vodila srpska buržoazija, pri čemu su ignorisani ustavni i zakonski uslovi oporezivanja prema privrednom i finansijskom poslovanju, razlike između razvijenih i nerazvijenih krajeva, pitanja pomoći i solidarnosti. Za sve te osnovne uslove zajedničkog življenja sukobljene građanske partije u borbi za vlast nisu imale nikakvih „državotvornih“ obzira.

SPOLJNA TRGOVINA KRALJEVINE SHS 1920—1929J

(Uporedni pregled)

Godina	Izvoz		Uvoz		Izvoz veći (+) ili manji (-) od uvoza		Odnos vrednosti izvoza prema vrednosti uvoza
	količina u tonama	vrednost u dinarima	količina u tonama	vrednost u dinarima	količina u tonama	vrednost u dinarima	
1929	5,329.866	7.921,707.922	1,671.521	7.594,750.329	+3,658.345	+ 326,957.593	104-31
1928	4,526.762	6.444,699.695	1,565.409	7.835,326.036	+ 2,961.353	-1.390,626.341	82-85
1927	4,251.459	6.400,153.065	1,331.256	7.286,290.829	+2,920.203	- 886,137.764	87-84
1926	4,884.718	7.818,180.094	1,241.054	7.631,779.276	+ 3,643.664	+ 186,400.818	102-44
1925	4,398.466	8.904,539.328	1,513.862	8.752,878.739	+2,884.604	+ 151,760.589	101-73
1924	3,915.700	9.538,774.432	1,127.686	8.221,743.552	+2,788.014	+ 1.317,030.880	116-02
1923	3,025.914	8.048,843.930	1,123.019	8.309,635.472	+ 1,902.895	- 260,791.542	96-86
1922	2,213.881	3.691,166.163	1,232.414	6.441,876.189	+ 981.467	-2.750,710.026	57-29
1921	1,583.658	2.460,737.562	733.638	4.122,097.642	+ 850.020	-1.661,360.080	59-69
1920	915.186	1.320,606.055	439.563	3.465,819.272	+ 475.623	-2.145,213.217	38-10

Statistički godišnjak 1929, knj. I, Beograd, 1932, 265.

⁷ Kraljevina SHS započela je svoj privredni život i sa nerazvijenom industrijom, koja je, neravnomerno raspoređena po državi, imala 1921. 1.831 preduzeće, 152.811 radnika u prerađivačkoj industriji i 38.723 u rudarstvu i topioničarstvu. Po stepenu zapošljavanja od 1,3% ukupnog stanovništva, jugoslovenska industrija bila je među najnerazvijenijim u Evropi. Njen glavni smeštaj bio je u severnim i severozapadnim krajevima države, zatim u Beogradu, Zemunu i Pančevu, a njena osnovna karakteristika veliki broj malih preduzeća i slabo razgraničenje između industrijske i zanatske proizvodnje. U celoj državi 1921. god. od industrije i zanatstva živelo je 9,9%, a kasnije tek 11% stanovništva, pri čemu, na primer u Sloveniji 22,15%, u Vojvodini 15,88%^o itd.

Odlukom Ministarskog saveta od 11. marta 1919. carinska tarifa, koja je štitila industriju u Kraljevini Srbiji, proširena je na čitavu zemlju. Uz carinske olakšice za uvoz opreme i mašina u 1920. godini i slične podsticajne mere, omogućen je neposredno posle stvaranja države veliki polet u razvoju industrije, toji je trajao sve do stabilizacije dinara, odnosno zaustavljanja inflacije krajem 1923. U tom periodu prosečni porast godišnjih investicija u industriji iznosio je 5,2% (1921. čak 7,9%), što jasno govori o industrijskom prosperitetu, pogotovu kada se ima u vidu prosečna stopa investiranja u industriji za celo međuatno razdoblje u iznosu od 2—2,2%. Prema stanju iz 1918. porast kapaciteta Industrijskih preduzeća do kraja 1923. iznosio je 40,49% i on je bio znatno peći u severnim krajevima zemlje. Nagli pad u razvoju industrije usledio je losle 1923. i uglavnom je nastao usled spoljnotrgovinskih teškoća i nastupaju-e agrarne krize u zemlji. U ovom periodu zapaža se veći razvitak industrije u užnim krajevima države. Sa razvitkom industrije razvijalo se rudarstvo i topioni-arstvo, a u njima je ideo stranog kapitala bio znatniji. Nerazvijena industrija tije, međutim, mogla da ozbiljnije utiče na brži razvoj drugih privrednih grana.

Jedna od bitnih prepreka opštem privrednom razvoju zemlje bio je slab neracionalan saobraćaj. Kraljevina je posle ujedinjenja imala oko 9.000 km pru;a uskog i širokog koloseka, koje su bile u Srbiji razorene, a u mnogim delovima emlje dotrajale. Pored nedostatka vagona i lokomotiva, najveću teškoću pred-tavljale su slabe veze između pojedinih delova zemlje, posebno između sever-' ^J južnih krajeva. Povezivanjem pruge Sarajevo—Višegrad sa prugom Stalač-Užice 1923, otpočeo je zamašan posao na izgradnji novog jugoslovenskog žez-sničkog sistema, kao osnovne pretpostavke daljeg privrednog razvoja zemlje. Jporedo sa razvojem železnica postepeno su povećavani i kapaciteti pomorskog, ečnog i drumskog saobraćaja, zbog čega je do 1929. država povećala i svoja nostrana dugovanja.

Unutrašnja i spoljnopolitička stabilizacija prilika u Kraljevini SHS imala je za posledicu, naročito od 1924, i pojačani plasman stranog kapitala u jugoslovensku privredu. Na domaćoj sceni već su se tada nazirala tri osnovna obeležja razvitka jugoslovenske ekonomike i njene politike između dva svetska rata: pod zaštitom svoje političke hegemonije srpska buržoazija izvlačila je korist pretežno iz državnih izvora prihoda (fiskalne politike, raznih sinekura, domaćih i stranih zajmova, investicija, državnih preduzeća, špekulacija sa obveznicama ratnog zajma, vojnih nabavki i si.); hrvatska buržoazija iz tradicionalno jakog i sve jačeg osnovnog oslonca svoje moći — finansijskog kapitala, dok su slovenački građanski politički vrhovi viziju svog „nacionalnog prosperiteta“ gradili na favorizovanju prerađivačke industrije, oslonjene na prostrano i gladno jugoslovensko tržište, njegovu jeftinu sirovinску i prehrambenu ponudu.

Privrednu sliku o Kraljevini SHS 1920—1929. pokazuje i navedena tabela o spoljnoj trgovini, pri čemu treba imati u vidu da su se najviše izvozili poljoprivredni proizvodi i njihove industrijske preradevine, zatim metali i rude raznih vrsta, dok se uvoz sastojao pretežno od sirovina za tekstilnu industriju, mašina, saobraćajnih sredstava, hemijskih proizvoda, lekova i drugih, uglavnom industrijskih roba, kao i sirovina za potrebe industrije.